

laskor a népesség elenyésző hányada (0,2 és 1%) titkolta el nemzetiségét – többségükben külföldi állampolgárokról van szó –, addig 2011-ben a lakosság 7,1%-a, vagyis több mint 382 ezer fő választotta ezt a kategóriát. A rejtőzködő populáció településszerkezeti elemzése alapján a szerző úgy véli, hogy a magyarok száma 25 ezer fővel magasabb a regisztrált-nál, így a két évtizedes létszámcsökkenés aránya már „csak” 15%.

Külön érdekessége a kötetnek a felvidéki cigányság kettős identitásával, azon belül a magyarokhoz való viszonyulásáról írt alfejezet. Vélhetően a szakmai olvasóközönség számára is kevésbé ismert tény, hogy a szlovákiai roma népesség létszámbecslésekor nem az utóbbi három népszámlálás önbevallási adatait, hanem – minden módszertani és etikai fenntartás ellenére – az 1970-es és 1980-as censusok eredményét veszik alapul (vagyis ebből vezetik le a jelenre vonatkozó számításokat), amikor is a számlálóbiztosok feladata volt a cigányok ún. objektív ismertetőjegyek szerinti regisztrálása. Az 1980-as csehszlovák népösszeírás adatai szerint a 200 ezer cigány(nak minősített személy) 20%-a, azaz 40 ezer fő vallotta magát magyarnak. Gyurgyík a roma populációra vonatkozó számítások alapján – figyelembe véve az utóbbi időben erősödő önbevallási hajlandóságukat is – úgy véli, hogy a magukat magyarnak vallók 12,5%-a, a magyar anyanyelvűeknek pedig 12,9%-a tartozhat a cigányság körébe.

A felerészben szöveges elemzéseket és magyarázó ábrákat, felelő részben pedig a leíró statisztikák táblázatait tartalmazó tanulmánykötet fejezetein belül külön megemlítendő az a mindössze másfél oldalas összefoglalás, amely úgy az egyes mutatók, mint a legfontosabb következtetések vonatkozásában tételesen ismerteti a felvidéki magyarság fogvatkozásával kapcsolatos lényegi információkat. A szűkre szabott összegzés kifejezetten hasznos lehet a döntéshozók vagy az újságírók számára – vagyis mindazoknak, akik munkakörükből adódóan, de alkalmi jelleggel kapcsolatba kerülnek a felvidéki magyarságot érintő ügyekkel. Összességében pedig azt is nyugodtan kijelenthetjük, hogy Gyurgyík László tanulmánykötete alapmű, amelynek ott a helye minden olyan intézet és közhivatal könyvespolcain, amelyek a magyar kisebbségekkel, illetve általában társadalomtudományi vagy társadalompolitikai kérdésekkel foglalkoznak.

Harrach Gábor

Nejlonharisnya és samizdat. A Helsinki–Tallinn között közlekedő „fehér hajó” története, gazdasági és politikai mellékhatásai

Stöcker, Lars Fredrik: Nylon stockings and Samizdat. The "White Ship" between Helsinki and Tallinn in the Light of Its Unintended Economic and Political Consequences = Zeitschrift für Ostmitteleuropa – Forschung, 2014, No. 3, 374–398. p.

A „fehér hajó” toposza a megmenekülésre való hiábavaló várakozás gyakran használt metaforájaként vonult be az észti nyelvbe és irodalomba, Észtország 20. századi, hányatott történelme során pedig politikai dimenziókkal is bővült. Eredete egészen az 1918-as észti függetlenségi háborúra nyúlik vissza, amikor is a brit flotta katonai segítséget nyújtott a születőben lévő nemzetnek. Ugyan később Észtország egymást követő megszállásai során már nem jött segítség a nyugati szövetségesektől, az 1950-es évek végéig járta a szóbeszéd a fehér hajóról, amely katonai erővel szabadította volna fel az országot a szovjet uralom alól.

Amikor 1965-ben helyreállították a közvetlen kompösszeköttetést a szovjet Észtország és a szomszédos semleges Finnország között, a fehér hajó képe új kontextusba került. Miután 1944-ben a Vörös Hadsereg megszállta Észtországot, szinte az egész partvonalat katonai területté nyilvánították, és a lakosok teljesen elszigetelődtek a túlsó népektől. Ennek fényében hatalmas jelentősége volt a rendszeres kompjárat újbóli beindításának; már maguk a hajók is a nyugati életmód szelét hozták magukkal és fogyasztási cikkek áradatával kecsegtettek. 1980-ban egy különösen emlékezetes zászlóshajót állítottak be a forgalomba, amelyet Georg Ots-ról, a Tallinnban, Moszkvában és Helsinkiben egyaránt népszerű énekesről neveztek el. Az üzletektől roskadozó, többszintes hajó az észti kollektív emlékezetben a szabadság ígéretét és a pazar árúböszéget testesítette meg.

Miközben zajlott a hidegháború, a komp negyed évszázadon keresztül zavartalanul jött-ment a két város között, fontos eszköze és terepe volt a kis léptékű, határon átnyúló interakcióknak. Az elmúlt évek során a hidegháborúval foglalkozó történetírás is felfedezte magának a nagyhatalmak konfliktusának gazdasági és társadalmi aspektusait. A kereskedelem és a turizmus felkeltette a kutatók érdeklődését, különösen a feketepiaci ügyletek továbbgyűrűző hatásait illetően. A finn munkások által épített

tallinni Viru Hotel annak idején nemcsak luxusétterméről és szórakozóhelyeiről volt ismert, hanem a feketepiaci ügyletek, az illegális pénzváltás, a prostitúció és a bűnözés központjaként is. Ugyanakkor a tömegturizmus politikai mellékhatásairól kevesebbet tudni. Ez a cikk szovjet archívumok elsődleges anyaga, emlékiratok, újságok és korábbi disszidensekkel készített interjúk, illetve a stockholmi számúzetésben élő észti szervezetek archívumai alapján készült. Ezek a dokumentumok rámutatnak a politikai enyhülés paradoxonjára, miszerint bár az enyhülés rövidtávon a nemzetközi kapcsolatok stabilizálását idézte elő, hosszú távon aláásta az önkényuralmat és az ellenőrzési apparátust a kommunista Európában.

Az Észt Köztársaság már az 1950-es évek vége felé egyfajta kísérleti tereppé változott Moszkva szemében, ahol új kulturális és gazdasági kezdeményezéseket lehetett kipróbálni. Tallinn azért is válhatott a Szovjetunió kirakatvárosává a Nyugat felé, mert Hanza óvárosa és a viszonylag magas észti életszínvonal a szovjet vezetők szerint bizonyította, hogy milyen modern, virágzó és „európai” várossal rendelkezik a birodalom. Ugyanakkor a nyugati turisták érkezésétől a bevételek fellendülését is várták. Természetesen a finn-szovjet közeledés nem jöhetett volna létre, ha az akkori finn elnök, Urho Kekkonen nem helyezi Moszkvát nyomás alá. Az egymáshoz ezer szállal kötődő két nép között a két világháború között kifejezetten élénk kulturális és művészeti kapcsolat volt, és ez a háború után is részben megmaradt a Stockholmban menedékre talált észti száműzöttek és az észtekkel szimpatizáló finneknek köszönhetően.

Így történt, hogy 1965. július 8-án kifutott a tallinni kikötőből Helsinki felé a Vanemuine nevű hajó egy gondosan megválogatott észti társasággal és egy KGB-ügynökkel a fedélzetén. Egy nappal később már Helsinkiből jött a Wellamo, amely kétszáz turistát szállított. A szezon végére összesen 19 000 utas fordult meg a hajók fedélzetén, bár az utasok megoszlása nem volt arányos: Észtországból csak a kiválasztottak mehettek Helsinkibe államilag szervezett rövid utakra. Emellett az utazás költsége is visszatartó erővel bírt. Az 1960-as években a külföldi vízum igénylése egy fiatal tudós havi fizetésének felébe, egy nyugdíjasnak pedig egyhavi nyugdíjába került. 1970-ben pedig ennek tízszeresére emelték az árat. Jóllehet, a szovjet Észtország lakói közül csak egy elenyésző kisebbség tudott élni az utazási lehetőséggel, közvetetten mégis hatalmas hatást

gyakorolt a kompjárat. A nyugati, főleg finn turisták egyre duzzadó tömege, illetve a finn televíziós adások vételének lehetősége szinte az emberek otthonába hozta a kapitalizmust. Ezért aztán a szovjet Észtországot a „szovjet külföldnek” vagy a „mi Nyugatunknak” is hívták a Szovjetunió belül, ami híven tükrözte az ország sajátos helyzetét.

Az Észtországba érkező finnek többsége csak egy-két napig maradt. Egy részük a város által kínált kulturális élményekért jött, amelyek ott-hon megfizethetetlenek lettek volna a számukra. Másokat azonban az olcsó alkohol vonzott, sőt a „vodkaturizmus” a mai napig fontos tényezőnek bizonyul a két város közötti kompjáraton. A turisták nagy tömege azonban nemcsak valutát jelentett az ország számára, hanem megfigyelési problémákat is, hiszen ennyi embert már nem lehetett titkosszolgálati eszközökkel ellenőrzés alatt tartani. Emellett beindult az illegális csencselés is a turisták és a helyi lakosok között, amely jótékony hatással volt Tallinn krónikus hiánnyal küzdő gazdaságára.

Az 1960-as évek közepére egyfajta óvatos optimizmus kezdte eltölteni az embereket az 1950-es évek rettegése után. Hruscsov maga is támogatta az életszínvonal javítását, hiszen részben az alacsony életszínvonal vezetett az 1956-os magyarországi és lengyelországi eseményekhez. A kompjárat újbóli megnyitása tehát egybeesett a szovjet „fogyasztási fellendüléssel”, amit Észtországban az is tovább ösztönzött, hogy az ország lakosai egyre inkább ki voltak téve a nyugati szokásoknak és gondolkodásmódnak. A nyugati turista tehát kulcsszereplővé vált a javak illegális beáramlásában a Vasfüggöny mögé. Egyrészt alapvető ruházati cikkeket, cipőt, gyapjú ruházatot, szerszámokat hoztak magukkal, másrészt pedig nagy keletje volt a nejlonharisnyáknak is. Így lett a nejlonharisnyából hamarosan szokásos ajándék, amelynek segítségével akár közelebbi kapcsolatot is hajlandóak voltak létesíteni a helybeli hölgyek. A turisták néhány ruhadarab értékesítésével italt, vacsorát vagy szuveníreket vásárolhattak Tallinnban. A feketekereskedelem virágzása azonban nem csak az életszínvonal javításához járult hozzá. A feketepiacon tanulták meg az emberek a kapitalizmus szabályait, és később ezen tapasztalatok segítségével lettek önálló vállalkozók, amikor a peresztrojka idején erre már legálisan is lehetőség nyílt.

A fehér hajón azonban nemcsak a turisták és csencselők utaztak szívesen, hanem a KGB is, amely részben megfigyelte az utasokat, részben

pedig a tömegben elvegyülve végezte saját titkos küldetéseit. A svéd és a finn titkosszolgálat maga is szoros megfigyelés alatt tartotta a szovjet kompart, ahol rendszeresen észleltek furcsa jelenségeket: pl. a reggeli futásra indulók más összetételben vagy létszámban tértek vissza a hajóra, mint ahogy elhagyták azt korábban. A hajó tehát a hidegháborús játszmák színtere és eszköze is volt. A Svédországban élő észti emigránsok második generációja úgy vélekedett, hogy fontosabb az anyaországgal és az otthoniakkal való kapcsolattartás, mint az, hogy vízumért való folyamodással ne ismerjék el még közvetve sem a szovjet megszállást. Ezen túlmenően a száműzetésben élők most már könnyebben jutottak cenzúrázatlan információhoz az észti politikai, gazdasági és társadalmi folyamatokról. Jelentősen megnőtt az illegálisan Észtországba csempészett irodalom mennyisége is, és ebbe beletartoztak a nem kommunista szemléletű újságok, a Biblia és egyéb vallásos irodalom is. A stockholmi észti emigránsok még egy lerakatot is létrehoztak Helsinkiben, ahonnan megbízható finn barátok segítségével került át a határon a tiltott irodalom.

A legkisebb szovjet köztársaság polgárai, amelyet a Nyugat felé néző bástyának szántak, tehát hasznot húztak a finnek közelségéből. A rendszeres és gyakorlatilag ellenőrizhetetlen kapcsolat pedig elkerülhetetlenül kihatott a turizmuson túli szektorokra is.

Pethő-Szirmai Judit

A szív mélyén őrzött haza: kočevjei németek szétszórásában

Anja Moric: Domovina globoko v srcu: Kočevski nemci v diaspori
Etnolog: Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, 24/2014, 81-104. p.

A tanulmány egy szemérmesen elhallgatott, hányatott sorsú, szlovéniai német ajkú közösségről szól. Amint a szerző bevezetőben megjegyzi, kutatása úttörő jellegű, mert a kočevjei németek sorsával szlovén szerzők eddig elsősorban történelmi szempontból foglalkoztak. Anja Moric viszont szociológiai szempontból veszi górcső alá a külföldön, elsősorban a tengerentúlon, az USA-ban és Kanadában, valamint Ausztriában és Németországban élő kočevjei eredetű németek sorsát, az óhazához

való kötődésük erősségét, hagyományaik, kultúrájuk továbbélését. 2007 és 2011 között részben kérdőívek, részben személyes beszélgetések, hagyományörző egyesületek és rendezvények meglátogatása útján végzett kutatásának eredményét tárja az olvasó elé.

Történelmi visszatekintéssel kezdi. E szerint az Ortenburg grófok 1330 és 1400 között, gazdasági okokból telepítettek német földműveseket Kelet-Tirolból és Karintiából Krajna tartomány, többnyire erdők borította dél-keleti részébe. Ez volt az első és egyetlen alkalom, hogy földműveléssel foglalkozó németek jöttek szlovénok lakta területekre. A későbbi betelepítések során bányászok, kézművesek, kereskedők és hivatalnokok érkeztek. Egy 1363-as keltezésű levél említi először Kočevje (németül: Gottschee) városát mint a telepesek központját. A szlovénok a környező, mezőgazdasági művelésre alkalmasabb területeket lakták. Mivel a németek által művelt föld nem nyújtott kielégítő megélhetést, az uralkodótól, III. Frigyesztől, később kereskedelmi jogokat kaptak. Fával, déli gyümölcsökkel, textíliákkal kereskedtek, üzleti útjaik során Berlinig is eljutottak. Egészen a XIX-XX. század fordulójáig viszonylagos jólétben éltek, sajátos nyelvi és kulturális szigetet képezve a szlovén környezetben, amely sziget figyelemre méltóan hosszú ideig, 600 évig (!) képes volt fennmaradni. A XIX. század végi (1878) források a terület német ajkú lakosságát mintegy 25 ezer főre becsülik. Nagyjából erre az időre, a XIX. század végére tehető körökben is az első kivándorlási hullám, amely – csakúgy, mint a többségi szlovén lakosság esetében – gazdasági okokra vezethető vissza. Iránya mindkét népeesség vonatkozásában a tengerentúl – az USA és Kanada – volt.

Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése és az újonnan létrejött délszláv állam erőszakos asszimilációs politikája az elvándorlási folyamatot nagymértékben felgyorsította. [A szerző ugyan nem említi, de magyar szempontból nem érdektelen, hogy a Monarchia átalakítására vonatkozó számos elképzelés között olyan is akadt, amely autonóm területté nyilvánította volna Gottschee/Kočevjét a szövetségi állammá avanszáló Krajnán belül. Ez a „terv” Popovici C. Aurél nevéhez fűződik. Személy szerint ő és köre vetette fel Ferenc Ferdinánd trónörökösnek Erdély Romániához csatolását is, s az így létrejövő Nagy-Romániát szintén beolvasztotta volna a Habsburg monarchiába. Az adott